

Etnikai közösségi kapcsolatok

1. §. A „fajhoz” tartozás

A valóban leszármazási közösségen nyugvó, egyforma, öröklött, illetve öröklhető adottságok birtoklása – a „fajhoz tartozás” – sokkal problematikusabb forrást jelent a közösségi cselekvés szempontjából, mint az eddig kifejtett tényállások. A faji hovatartozás természetesen csak akkor vezet egyáltalában „közösséghez”, ha szubjektíve közös jegyként érzékelik, ez pedig csak akkor következik be, ha az egymás szomszédságában élő vagy helyileg összetartozó különböző fajú embereket valamilyen (többnyire politikai jellegű) közös cselekvés köti össze, vagy [ha] – ellenkezőleg – az egyforma fajú embereknek valamiféle közös sorsuk van, és ez az egyívásúaknak a *szembetűnően* más fajtájúakkal szemben tapasztalható egyfajta *ellenérzésével* párosul. Az ilyenkor létrejövő közösségi cselekvés általában csakis negatív formában – a feltűnő módon más fajtájúakkal szembeni elkülönülésként és megvetésként, vagy ellenkezőleg, a velük szemben tanúsított babonás tiszteletként – szokott megnyilvánulni. Aki külső megjelenésében másfajta, azt mint ilyet – bármit „tegyen”, és bármilyen „legyen” is egyébként az illető – általában megvetik, vagy ellenkezőleg: ha tartósan nagy hatalma van, akkor babonásan tisztelik. Az ilyen emberek esetében a taszítás az elsődleges és normális reakció. Csakhogy 1. az ilyen „taszító” reakció a más fajtájúakkal szemben nem csupán a közös antropológiai jegyekkel rendelkezők sajátja, és egyáltalán nem az antropológiai rokonság fokától függ a mértéke sem, és mindezekelőtt 2. egyáltalán nem csak öröklött különbségekhez kapcsolódik, hanem pontosan ugyanúgy kapcsolódhat a külső megjelenésben tapasztalható más feltűnő különbségekhez.

Ahogy a fajok között objektíve fennálló különbség fokát tisztán fiziológiailag egyebek közt azzal is meg lehet határozni, hogy a korcsok megközelítőleg normális mértékben szaporodnak-e, vagy sem, úgy a szubjektív jellegű, kölcsö-

nös faji vonzás, illetve taszítás erősségi fokát megpróbálhatnánk azon mérni, hogy könnyen vagy csak ritkán alakul ki szexuális kapcsolat, és hogy rendszerint tartós kapcsolatként jön-e létre, vagy lényegében csak ideiglenes és rendszertelen kapcsolatok létesülnek. Ez esetben természetesen minden „etnikai” különállásának tudatára ébredt közösségnél a konubium megléte, illetve hiánya volna a fajok közti vonzás, illetve a faji elkülönülés normális következménye. Ma még csak a kezdeti egzakt megfigyeléseknél tart annak kutatása, hogy a különböző etnikai közösségek között – az etnikumok közti vonzástól, illetve taszítástól függően – hogyan alakulnak a szexuális kapcsolatok. A legcsekélyebb kétség sincs afelől, hogy a szexuális érintkezés intenzitásában és a házassági életközösség kialakításában faji – tehát a közös leszármazástól függő – mozzanatok is szerepet, méghozzá olykor döntő szerepet játszanak. A példák azonban végső soron mégiscsak a fajok közti „ős eredeti” szexuális taszítás ellen szólnak, még az egymástól nagyon távolálló fajok esetében is, amit például az Egyesült Államokban élő több millió mulatt elég világosan mutat. A déli államokban érvényben levő közvetlen házassági tilalmak mellett most mindkét oldalról – újabban a néger oldaláról is – a két faj közti mindennemű szexuális kapcsolat elutasítása tapasztalható. Az ilyen elutasítás általában csak annak következtében jön létre, hogy a rabszolga-felszabadítás nyomán a néger igényt formálnak rá, hogy egyenjogú polgárként kezeljék őket. Itt tehát a szexuális kapcsolat elutasításának *társadalmi* meghatározói vannak: azok a törekvések határozzák meg, amelyek az általunk ismert séma szerint – ebben az esetben a fajhoz kapcsolódva – a társadalmi hatalom és a társadalmi megbecsülés monopolizálására irányulnak. Egyáltalán: a tartós egybekelés, a „konubium” megléte – vagyis az, amikor az apa politikai vagy rendi vagy gazdasági közössége a közösségi cselekvés egyenrangú résztvevőinek és az ebből adódó előnyök részeseinek tekinti a tartós szexuális kapcsolatból származó utódokat –, igen sokféle körülménytől függ. Abban az esetben, ha a házon belül töretlen atyai hatalom uralkodott – erről más helyütt szó lesz –, teljes egészében az apára tartozott, hogy tetszése szerint bármelyik rabszolgagyermeket egyenjogúként kezelje. Az a tény, hogy a nőablás dicsőségére vált a hősnek, az úri rétegben teljesen rendszeressé tette a fajkeveredést: egyenest ez lett a szabály. Csak az a törekvés korlátozza egyre inkább a ház atyjának hatalmát, amely az általunk ismert séma szerint a politikai vagy rendi vagy másfajta közösségek monopoljellegű bezárkózására és a házassági lehetőségek monopolizálására irányul. Ez a törekvés szigorúan a saját (rendi, politikai, kultikus, gazdasági) közösségen belüli tartós szexuális kapcsolatból származó utódokra szűkíti a konubiumot, ami viszont fölöttébb hatékonyan közrejátszik abban, hogy beltenyészet alakuljon ki. Ha nem pusztán azt a tényt tekintjük „endogámiának”, hogy a tartós nemi kapcsolatok túlnyomó többsége valamiféle – mindegy, hogy miféle – szervezethez tartozás talaján jön létre, hanem azt értjük

rajta, hogy a közösségi cselekvés során csak a belső kapcsolatokban nemzett utódokat ismerik el egyenrangú társnak, akkor a közösségi endogámia tulajdonképpen mindenütt másodlagos terméke az ilyen törekvéseknek. („Nemzetiségi” endogámiáról valójában nem is lehet beszélni: ilyesmi nem létezik, vagy ha igen, akkor csak arról van szó, hogy olyan jelenségeket, mint a levírátus és a leányági örökösödési jog – amelyek másodlagosak, vallási és politikai eredetűek – nemzetiségi endogámiának neveznek.) A szintiszta antropológiai típusok nagyon gyakran másodlagos következményei az olyan fajta – mindegy, hogy honnan eredő – bezárkózásnak, amilyennel a szektáknál (India), valamint a „pária népeknél”, vagyis azoknál a közösségeknél találkozunk, amelyeket ugyan társadalmi megvetés sújt, ám amelyek ugyanakkor – az általuk monopolizált, különleges és nélkülözhetetlen jártasságok miatt – mégis keresett szomszédok.

Abban, hogy a valóságos vérségi köteléket mint olyat figyelembe veszik – sőt abban is, hogy milyen mértékben veszik figyelembe –, a fajok között ténylegesen fennálló rokonsági fokon kívül *más* okok is közrejátszanak. Az Egyesült Államokban egyetlen csepp néger vér elég ahhoz, hogy bárkit diszkvalifikáljon, annak viszont nincs ilyen következménye, ha valakinek – akár tetemes részt – indián vér csörgedezik az ereiben. Nem kérdéses, hogy ebben a kétségtelen esztétikai szempontok mellett – a szintiszta néger jegyek az indián vonásoknál idegenebbek – az az emlék játszik szerepet, hogy az indiánokkal ellentétben a négeres esetében rabszolganepről, azaz a rendi felemelkedés lehetőségéből kizárt csoportról van szó. A rendi különbségek – vagyis a neveltetésbeli és főképpen a (legtágabb értelemben vett) „képzésbeli” különbségek – sokkal komolyabb akadályt jelentenek a konvencionális konubium útjában, mint az antropológiai különbségek. Pusztán az antropológiai különbség – az esztétikailag taszító idegenesség szélsőséges eseteitől eltekintve – általában csak kis mértékben meghatározó.

2. §. Az etnikai közösségbe vetett hit kialakulása.

Nyelvi és kultikus közösség

Abból a szempontból viszont, hogy a szembetűnően eltérőnek ítélt vonások és az ilyenformán elválasztó jellegűnek érzékelt különbségek mennyiben hatnak a kölcsönös vonzásra, illetve taszításra, rendszerint teljesen jelentéktelen az a kérdés, hogy ezek a különbségek valamilyen „adottságon”, vagy pedig „tradíción” alapulnak-e. Ez vonatkozik az endogám házassági életközösségek kialakulására, és természetesen még inkább vonatkozik a másfajta „érintkezésben” szerepet játszó vonzásra, illetve taszításra, vagyis arra, hogy az ilyen különbségek által elválasztott csoportok között a baráti, társas vagy gazdasági érintkezés során könnyen vagy nehezen jönnek-e létre kapcsola-

tok. A kérdés az, hogy az ilyen csoportok könnyen és a kölcsönös bizalom talaján, egymást kölcsönösen egyformának és egyenértékűnek tekintik, vagy pedig nehezen és bizalmatlanságról tanúskodó előkészületek közepette létesítenek kapcsolatokat, és hoznak létre különféle közösségi képződményeket. Az, hogy a (lehető legtágabb értelemben vett) társadalmi *érintkezés során* mennyire könnyen jön létre *közösség*, először is pontosan ugyanúgy függhet egészen külsődleges dolgoktól – a szokásokban, az életmód külsőségeiben valamilyen esetleges történelmi okból meggyökeresedett különbségektől –, mint az öröklött faji jegyeiktől. Azonkívül, hogy az eltérő szokások önmagukban véve szokatlanok, sokszor az is döntő, hogy az eltérő „szokáserkölc” szubjektív „értelme” nem átlátható, nem világos: hiányzik hozzá a kulcs. De a taszítás – mint rövidesen látni fogjuk – nem mindig a „megértés” során létrejövő közösség hiányán múlik. Egy-egy konkrét esetben a szakáll- és hajviseletben, a ruházatkodásban, a táplálkozásban, vagy a nemek közt szokásos munkamegosztásban mutatkozó eltérések – és általában minden szembe-tűnő különbség – indoka lehet a taszításnak és a más fajtájúakkal szembeni megvetésnek. A „fontos” és a Jelentéktelen” eltérések közti fokozati különbségek azonban éppúgy nem tükröződnek a vonzás vagy taszítás közvetlen érzésében, ahogy a naiv útleírásokban vagy Hérodotosznál vagy a régebbi, még nem tudományos etnográfiaiban sem találhatók meg. De a szembe-tűnő különbségek nemcsak a más fajtájúakkal szembeni ellenérzésre adhatnak okot, hanem – mintegy ennek pozitív visszahatásaként – felébreszthetik az összetartozás tudatát az egyívásúakban, és ez azután éppúgy közösségképző erővé válhat, mint ahogy másfelől a hárszervezettől és a szomszédsági szervezettől a politikai és vallási közösségekig mindenféle közösség a közös szokáserkölc megtestesítője szokott lenni. A „szokáserkölcök” különbözősége alátámaszthatja azt az érzést, hogy a másság mindig valamiféle sajátos „becsületet” és „méltóságot” kölcsönöz. A különböző életmódok és szokások kialakulásának eredeti motívumai feledésbe merülnek, és az ellentétek „konvencióként” élnek tovább. Ily módon mindenféle és -fajta közösség közreműködhet a szokáserkölcök kialakításában, és – mivelhogy egy-egy öröklött tulajdonsághoz mindegyikben eltérően kedvező életlehetőségek, túlélési és szaporodási esélyek kapcsolódnak – valamiképpen mindnek hatása van az antropológiai típusok kiválogatására is. A közösség tehát befolyásolja – nemesíti – az antropológiai típusokat, mégpedig bizonyos körülmények között fölöttébb hatékonyan. Ahogy a belső egyensúly kialakul, úgy alakul ki kifelé az elkülönülés. A közösségnek az a törekvése, hogy – az általunk ismert sémát követve – kifelé elzárkózzék, akármilyen külsődleges mozzanathoz kapcsolódhat. A mindenütt erős „utánzási hajlam” miatt a pusztán a tradíciókban gyökerező szokások – ugyanúgy, ahogy a fajkevere-

dés miatt az antropológiai típusok – általában csak fokozatos átmenetek során szoktak helyről helyre változni. Ezért ahol a külsőleg észrevehetően különböző életformák és szokások elterjedési területe között mégis éles határok voltak, ott vagy tudatos elzárkózásról, vagy helyváltoztatásról, vándorlásról volt szó. Az első esetben az éles határokat a lehetőségek monopolizálására törekvő közösségek tudatos bezárkózása hozta létre, amely belekapaszkodott a meglevő kis különbségekbe, azután szándékosan ápolta és elmélyítette őket. A második esetben az éles határok abból eredtek, hogy – a békeidőkben, illetve a háborúkat követően – a vándorlások olyan közösségeket sodortak egymás közelébe, amelyek addig egymástól messze távol éltek, és tradícióikban eltérő életfeltételekhez alkalmazkodtak. Tehát minden pontosan ugyanúgy történt, mint a feltűnően különböző fajok elszigetelten kitenyészített tiszta típusainál: vagy az egymás szomszédságában élők teljes elzárkózása teremtett éles határokat, vagy az, hogy az elszigetelten kitenyészített típusok egymás szomszédságába vándoroltak. Mindebből az következik, hogy a külső megjelenés és az életmód egyformaságánál, illetve ellentétes voltánál teljesen mindegy, hogy öröklött tulajdonságokról, vagy tradicionális vonásokról van-e szó. Az egyformaságok és az ellentétek kialakulását és változó hatását tekintve ugyanis az öröklött tulajdonságok és a tradicionális vonások alapján véve a közösségi élet ugyanazon feltételeinek vannak teljes egészében alárendelve, és közösségképző hatásuk is egyforma. A különbség ott keresendő, hogy egyfelől szerfelett nagy eltérés van az öröklött tulajdonságok és a tradicionális vonások labilitása között, másfelől pedig az öröklött tulajdonságok esetében egyértelmű (noha a konkrét esetben gyakran nem pontosan ismert) korlátja van az új tulajdonságok kitenyészítésének. A „szokáserkölcsök” esetében ezzel szemben – a tradíciók átültethetőségénél még mindig tapasztalható komoly különbségek dacára – jóval nagyobb játéktere van a „megszokásnak”.

A külső megjelenésben és a szokásokban tapasztalható különféle közös, illetve ellentétes vonások szinte mind kiválthatják azt a szubjektív hitet, hogy az egymáshoz vonzódó, illetve egymást taszító csoportok rokon, illetve idegen törzsekhez tartoznak. A törzsi rokonságról alkotott elképzelések persze nem mindig a szokáserkölcsök és a külső megjelenés hasonlóságán alapulnak. A rokonságba vetett hit akkor is fennállhat, és komoly közösségképző erővé válhat, ha a szokáserkölcsök területén és a testi felépítésben komoly eltérések vannak: például ha megerősítik a hitet olyan emlékek, amelyek valóban megtörtént eseményekhez – vándorláshoz, gyarmatosításhoz, egyéni kivándorláshoz – kapcsolódnak. Az ember ugyanis oly mértékben alkalmazkodik a megszokotthoz, hogy ennek utóhatásaként a kivándorlóknak még akkor is az ifjúkori emlékek keltik az „otthonosság érzését”,

ha olyan tökéletesen alkalmazkodtak az új környezethez, hogy elviselhetetlen lenne számukra a hazatérés (így van ez például a legtöbb Amerikában élő németnél). A gyarmatokon élő gyarmatosítókat még akkor is bensőséges kapcsolat fűzi a hazájukhoz, ha nagyon erősen keverednek a gyarmati ország lakosaival, és mind a tradíciók, mind az öröklött tulajdonságok jelentős mértékben megváltoztak. Ha politikai célú gyarmatosításról van szó, ilyenkor az a döntő, hogy a gyarmatokon élőknek politikai támaszra van szükségük. Ezenkívül általában továbbra is lényeges szerepe van a házasság teremtette sógorsági kapcsolatoknak és végül – amennyiben és ameddig a „szokás-erkölcs” és a szükségletek szokásos szintje állandó marad – az anyaország és a gyarmat közti piaci kapcsolatoknak. [Ezek a] piaci kapcsolatok éppen akkor szoktak különösen intenzívek lenni, ha a gyarmat a csaknem teljesen idegen környezetben és idegen politikai területen van. A törzsi rokonságba vetett hitnek – természetesen teljesen függetlenül attól, hogy van-e valami objektív alapja – elsősorban a politikai közösség kialakulására nézve lehetnek fontos konzekvenciái. „Etnikai” csoportnak fogjuk nevezni az olyan emberek csoportjait, akik nem alkotnak „nemzetséget”, de külső megjelenésük vagy szokás-erkölcsük – esetleg mind a kettő – hasonlósága alapján, vagy a gyarmatosításhoz és vándorláshoz fűződő hasonló emlékeik miatt szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe lesz. Ilyen esetben teljesen mindegy, hogy objektíve fennáll-e a közös leszármazás – a vérségi összetartozás – ténye. Az „etnikai” összetartozás éppen abban különbözik a „nemzetségi közösségtől”, hogy önmagában véve csupán (vélt) „összetartozás”, nem pedig „közösség”, mint a nemzetség, amelynek lényegéhez tartozik valamilyen valóságos közösségi cselekvés. Ezzel szemben az etnikai összetartozás maga (ahogyan mi értjük) nem közösség, hanem csupán a közösségképződést megkönnyítő egyik mozzanat. Előmozdítja a legkülönbébb közösségek – a tapasztalatok szerint persze mindenekelőtt a politikai közösségek – kialakulását. Ugyanakkor mindenütt elsősorban a politikai közösség az – bármilyen mesterségesen tagolódjék is –, ami fel szokta ébreszteni, és később is életben szokta tartani az etnikai összetartozásba vetett hitet. Ez a hit rendszerint a politikai közösség felbomlása után is tovább él, hacsak a szokás-erkölcsben és a külső megjelenésben – legfőképp pedig a nyelvben – meglevő drasztikus különbségek ki nem kezdik.

Az etnikai összetartozásba vetett hitnek ez a „mesterséges” kialakítása teljesen megfelel annak a jól ismert sémának, amelyet akkor követünk, amikor a racionális társulásokat a közösségen belüli személyes kapcsolatokként értelmezzük. Abban az esetben, ha a racionális tárgyakban testet öltő társadalmi cselekvés csak szűk körben terjedt el, úgyszólván minden társuláshoz

– még a racionálisan kialakított társuláshoz is – „etnikai” összetartozásra épülő és személyes testvériség formájában megjelenő, átfogó közösségtudat tapad. Még a hellének is mindig úgy fogták föl a polisz sokszor fölöttébb önkényes tagolódását, mint valamiféle személyes szövetséget, amely a közösséghez – ha máshoz nem, legalább a közös őst gyakran mesterségesen kiválasztó kultikus közösséghez – fűzi őket. Izrael 12 törzse a politikai közösség alá tartozott: a törzsek körültekintően felosztottak egymás között bizonyos szolgálatokat, melyek ellátására egy-egy törzs havonta vállalkozott. Ugyanez volt a helyzet a hellén fülékkal, és a fülék alá tartozó egységekkel. De még ez utóbbiakat is etnikailag összetartozó leszármazási közösségeknek tekintették. Nagyon is elképzelhető mármmost, hogy az eredeti felosztás politikai vagy már meglevő etnikai különbségekhez kapcsolódott. Etnikai értelemben azonban ennek akkor is ugyanaz volt a hatása, ha a régi szervezetek felbomlása-kor és az összetartozás igényének feladásakor teljesen racionális és sematikus felosztást hoztak létre, mint Kleiszthenész tette. Ez tehát nem azt jelenti, hogy a hellén polisz ténylegesen vagy kialakulását tekintve általában törzsi vagy nemzeti állami lett volna, hanem inkább csak azt mutatja, hogy egyáltalában milyen csekély mértékben racionalizálódott a közösségi élet Hellaszban. Rómában viszont a politikai közösség nagyobb fokú racionalizálására utal az a tény, hogy a politikai közösség alá tartozó régi, sematikus egységek (curiae) csak elvétve rendelkeztek azzal a vallási jelentőséggel, amely a közös etnikai eredet látszatából táplálkozik.

Az „etnikai” összetartozásba vetett hit nagyon gyakran – ha nem is mindig – korlátja annak, hogy a „társadalmi érintkezés során közösségek” alakuljanak ki. Egy ilyen közösség persze nem feltétlenül azonos az endogám házasságban létrejövő életközösséggel, hiszen az egymással érintkező két [csoport] igen eltérő nagyságú körre terjedhet ki. A csoporthoz tartozók közeli rokonsága csakis arra a hitre – arra a közös alapra – épül, hogy mindnyájan részesei egy sajátos „becsületnek”, amellyel a kívülállók nem rendelkeznek. Később tárgyalni fogjuk azt a kérdést, hogy e sajátos „etnikai becsület” mennyiben rokona a „rendi” becsületnek. E helyütt megelégszünk a fenti néhány megállapítással. A tulajdonképpeni szociológiai vizsgálatnak mindenkor sokkal finomabban kellene megkülönböztetnie a fogalmakat, mint ahogy azt mi – a magunk korlátozott céljaira – itt megtesszük. A közösségek maguk is kiválthatnak olyan összetartozási érzést, amely tartósan – a közösség eltűnése után is – fennmarad, és amelyet azután „etnikai” összetartozásként érzékelnek. Különösen a politikai közösségnek lehet ilyen hatása. A legközvetlenebbül azonban annál a közösségnél tapasztalható ez, amely egy sajátos fajta „tömegkultúra” letéteményese, és amely megalapozza vagy megkönnyíti a kölcsönös „megértést”: a nyelvi közösségnél.

Ahol a helyileg elkülönülő közösség születésének – az anyaközösségről való békés leszakadásának vagy elvándorlásának („kolónia” alapításának, „Ver sacrum” kivonulásoknak és hasonló folyamatoknak) – az emléke valamilyen okból hosszú időn át elevenen megmaradt, ott kétségtelenül nagyon sajátos és gyakran igen nagy horderejű „etnikai” közösségi érzéssel találkozhatunk. Később azután ebbe a politikai közösség kialakulásának emléke is belejátszott, illetve a korai időkben még ennél is erősebb szerepe volt annak, hogy a régi kultikus közösségekhez való kötődés továbbra is fennmaradt, és mind a régi, mind az új közösséget teljes egészében átszötték a továbbélő és erősödő nemzeti szervezettek és az egyéb közösségi alakulatok, illetve más, továbbra is fennmaradó és állandóan érezhető kapcsolatok. Ahol az ilyen közösségek, kötelékek és kapcsolatok nem léteznek, vagy már megszűntek, ott – mindegy, hogy milyen közeli a vérrokonság – nem létezik „etnikai” közösségi érzés sem.

Ha megpróbáljuk általában összeszedni azokat az „etnikai” különbségeket, amelyek akkor is megmaradnak, ha nem vesszük figyelembe a vérrokonságtól független összetartozásra épülő közösségek elkülönülését, akkor be kell értnünk néhány szembetűnő külsőséggel. Ha eltekintünk az objektíve fennálló – vagy csak szubjektíve hitt – vérrokonsággal egyáltalán nem mindig egybeeső nyelvi közösségtől, valamint a vallásos hiten alapuló – s a vérrokonságtól ugyancsak független – összetartozástól, és ideiglenesen még a tisztán politikai értelemben vett közös sorsnak és a rá való emlékezésnek a hatását sem vesszük figyelembe, amelynek – legalábbis objektíve – szintén semmi köze a vérrokonsághoz, akkor csak külsőségek maradnak. Megmaradnak egyfelől a külső megjelenésben megnyilvánuló, feltűnő esztétikai különbségek, és megmaradnak másfelől a velük teljesen azonos szinten jelentkező szembetűnő különbségek a *mindennapi életvitelben*. És mivel az „etnikai” elkülönülésnek mindig külsőleg jól felismerhető, drasztikus különbségek jelentik az alapját, éppen az olyan dolgok maradnak meg, amelyek egyébként csekély társadalmi jelentőséggel [bírónak] tűnhetnek fel. Világos, hogy a közös nyelvnek és rögtön utána az életvitelnek a hasonló vallásos elképzelésekből következő egyforma rituális rendszabályai rendkívül erős és mindennél jelenlevő elemei az „etnikai” rokonságérzésnek, mivelhogy a közösség létrejöttének legelemibb feltétele, hogy amit mások tesznek, az értelmének megfelelően „érthető” legyen. Mi viszont itt arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi marad meg, ha kizárjuk – nem vesszük figyelembe – ezt a két elemet. Mindjárt hozzá kell tennünk azt is, hogy ebben a két esetben még a komoly különbségek sem feltétlenül zárják ki – legalábbis a nyelvjárások közti erős eltérések és a vallási különbségek nem feltétlenül zárják ki – az etnikai közösségérzést. Az etnikai rokonságba vetett hitben – a gazdasági élet és a

gazdaságtól függő életvitel valóban erős eltérésein kívül – minden időben olyan külsőségek játszottak szerepet, mint a jellegzetes öltözetben, a lakóhely jellemző megválasztásában és a tipikus táplálkozási szokásokban, továbbá a nemek közti, illetve a szabadok és a nem szabadok közti munkamegosztás bevett formájában tapasztalható különbségek. Csupa olyan dolog játszott tehát szerepet, amelynél az a döntő, hogy mi számít „illendőnek”, és mindezekelőtt, hogy mi érinti az egyén becsületét és méltóságérzését. Más szavakkal: azok a dolgok, amelyeket később még mint sajátos „rendi” különbségeket is viszont fogunk látni. Az a meggyőződés, amelyből az „etnikai becsület” táplálkozik – hogy ti. a mi szokásaink és erkölcsaink kiválóak, az idegeneknek viszont alsóbbrendű szokásaik és erkölcsük vannak – valójában teljesen analóg a „rendi” becsület fogalmával. Az „etnikai” becsület a tömegre jellemző, hiszen mindenki számára elérhető, aki hozzátartozik a szubjektív hit szerint a leszármazáson alapuló közösséghez. A rabszolgaság idején Amerika déli államaiban a „poor white trash”, a vagyontalan és – mivel a szabadok számára nemigen volt munkaalkalom – nagyon gyakran nyomorban tengődő fehérek voltak az ültetvényesekre egyáltalán nem jellemző faji ellenszenv voltaképpen megtestesítői, mivel nekik végképp csak a feketék társadalmi deklasszálódása esetén volt társadalmi „becsületük”. Valamilyen értelemben természetesen minden „etnikai” ellentét mögött a „kiválasztott nép” gondolata áll, amely valójában nem más, mint a vertikális „rendi” megkülönböztetések horizontális megfelelője: az egymástól különbözők itt egy síkban, egymás mellett helyezkednek el. Szemben a rendi különbségekkel, amelyek mindenkor arra épülnek, hogy egyes csoportok alá vannak rendelve másoknak, a kiválasztottság gondolata pontosan abból meríti népszerűségét, hogy az egymást kölcsönösen megvető csoportok mindegyikének minden egyes tagja szubjektíve egyforma mértékben igényt tarthat a maga kiválasztottságára. Ezért akik etnikailag taszítják egymást, azok minden elképzelhető különbségbe – még az „illemről” alkotott eltérő elképzelésekbe is – belekapaszkodnak, és „etnikai konvenciót” csinálnak belőle. A különbségek konvencióvá válásának folyamata, a konvencionalizálódás – másutt taglalni fogjuk a fogalmat – az imént említett és a gazdasági renddel még mindig szorosan összefüggő mozzanatok mellett a szakáll- és hajviseletre és más hasonló dolgokra is kiterjed, és az ilyen dolgokban az ellentétek ekkor már azért hatnak taszítóan, mert az etnikai hovatartozás szimbólumának számítanak. A taszítás persze nem mindig csupán a megkülönböztető jegyek „szimbolikus” jellegéből következik. A szkíta nők vajjal kenték a hajukat, amelynek később kellemetlen avas szaga volt, a görög nők viszont illatosított olajat használtak, és ez – egy fennmaradt ókori forrás szerint – mindkét részről lehetetlenné tette, hogy társaságban megpróbálják megközelíteni az

előkelő hölgyeket. A vaj szaga biztosan intenzívebben hatott, és inkább előidézte az elkülönülést, mint ahogy azt akár a legdrasztikusabb faji különbség elő tudta volna idézni, teszem azt, a „négerszag”, amely – legalábbis amennyire én meg tudom ítélni – inkább a mesék világába tartozik. Az „etnikai” összetartozásba vetett hit kialakulása szempontjából a „faji tulajdonságok” általában csak mint a túlságosan heterogén, esztétikailag nem elfogadható típust a közösségen kívülre rekesztő határok, és nem mint pozitív közösségképző jegyek jönnek számításba.

A nyelvi és vallási különbségek mellett általában az erősen eltérő „szokás-erkölcsöket” is – amelyek eszerint az öröklött testalkattal teljesen egyenértékű szerepet játszanak az etnikai összetartozási érzések és a vérrokonsággal kapcsolatos elképzelések kialakulásánál – azok az eltérő gazdasági vagy politikai létfeltételek szokták életre hívni, amelyekhez egy-egy embercsoport alkalmazkodott. Ha eltekintünk a „szokás-erkölcsök” különbségei mögött meghúzódó éles nyelvi határoktól és élesen elhatárolt politikai vagy nyelvi közösségektől – mint ahogy az afrikai és a dél-amerikai kontinens nagy területein ilyenek csakugyan nem léteztek –, akkor csak fokozatos átmeneteket találunk a „szokás-erkölcsökben”, és a térben egymástól drasztikusan elváló területeket kivéve egyáltalán nem találunk egyértelmű „etnikai határokat”. Az „etnikai” szempontból releváns szokás-erkölcsök érvényességi területének éles elhatárolódása – ha nem politikai vagy gazdasági, vagy vallási okok váltják ki – rendszerint úgy keletkezik, hogy a vándorlás vagy a terjeszkedés korábban tartósan, vagy időszakosan egymástól távol és elválasztva élő, és ennél fogva nagyon heterogén feltételekhez alkalmazkodott embercsoportokat sodor egymás közvetlen szomszédságába. A csoportok életvitelében jelentkező egyértelmű kontraszt azután – teljesen függetlenül az objektív tényállástól – mindkét oldalon azt a képzetet szokta kelteni, hogy ezek a csoportok „vér szerint” kölcsönösen „idegenek” egymástól.

Általában véve természetesen nagyon nehéz meghatározni azokat a dolgokat – és jelentőségüket még egy-egy konkrét esetben is mindig csak problematikusan lehet megadni –, amelyek miatt a fenti sajátos értelemben vett „etnikai” mozzanatoknak közösségképző hatásuk van, amelyek miatt tehát a személy, illetve az életvitele keltette külső benyomás hasonló vonásai esetén a vérrokonságba vetett hit, különbségek esetén pedig az ellenkezője szerepet játszik a közösségképződésben. Az „etnikai” szempontból releváns „szokás-erkölcsnek” rendszerint ugyanolyan hatása van, mint egyáltalában a szokás-erkölcsnek, amelynek lényegéről másutt még szó lesz. A leszármazás szerinti rokonságba vetett hit – amennyiben a szokás-erkölcsök hasonlóságához kapcsolódik – elősegíti, hogy az „etnikai” kötelékek folytán egymáshoz tartozók egy része által elfogadott közösségi cselekvés a többiek körében is elterjedjen,

mivel a közösségi tudat kedvez az „utánzásnak”. Ez különösen a vallási közösségekre igaz. Az ennyire meghatározatlan tételekkel azonban nem sokra megyünk. Az „etnikai” alapon lehetséges közösségi cselekvés tartalma továbbra is meghatározatlan marad. Ennek megfelelően mármost az olyan fogalmak sem nagyon egyértelműek, amelyek látszólag egy csakis „etnikailag” – tehát a vérrokonságba vetett hit által – meghatározott közösségi cselekvésre utalnak, mint például a „népi közösség”, a „törzs”, a „nép”. E fogalmakon az alábbiakban körvonalazott képződmények etnikai alegységeit szoktuk érteni (de az első kettőt fordított értelemben is használjuk). Teljesen szokásos dolog, hogy amikor ezeket a kifejezéseket használjuk, valamiféle közösségre is gondolunk: vagy a jelenleg létező politikai közösségre – bármilyen laza legyen is az –, vagy a valaha korábban létezett politikai közösségről a hősi mondákban megőrzött közös emlékeinkre [gondolunk], de gondolhatunk a nyelvi közösségre, ill. a közös nyelvjárást beszélőkre, végül pedig a kultikus közösségre is. A múltban kiváltképp a különféle kultikus közösségek úgyszólván kísérőjelenségei voltak a feltételezett vérrokonságon alapuló „törzsi” vagy „népi” tudatnak. De ha ebbe semmiféle – sem egy jelenleg létező, sem valamilyen múltbeli – politikai közösség nem tartozott bele, akkor többnyire már az sem volt világos, hogy meddig terjed a közösség: ilyen esetben már a közösség külső elhatárolódása is meglehetősen bizonytalan volt. A germán törzsek kultikus közösségei – és később a burgundoké is – alkalmasint politikai közösségek maradványai voltak, és ennél fogva szemmel láthatóan elég egyértelműen elhatárolódtak. A delphi jósdá viszont a görögségnek mint „népnek” kétségbevonhatatlan jelképe ugyan, ám az isten a barbároknak is útbaigazítást ad, és elfogadja az imádatukat. Ugyanakkor Apolló társadalmi intézménnyé vált kultuszába a görögöknek csak kis része kapcsolódik be, és éppen a görögök leghatalmasabb politikai közösségei nem vesznek részt benne. A kultikus közösség tehát – úgy is mint a „törzsi érzés” kitüntetett tényezője – egy olyan valahai szűkebb, többnyire politikai jellegű közösségnek a maradéka, amely később többfelé hasadt, illetve gyarmatosítás során szétesett, vagy – mint a delphi Apolló-kultusz esetében – inkább egy olyan „kultúrközösség” terméke, amelynek létrejöttében más is szerepet játszott, nem pusztán az „etnikai” feltételek, és amely a maga részéről azután a vérségi kötelékeken alapuló közösségbe vetett hit kiindulópontja lehet. A történelem egész menete azt bizonyítja, hogy a „vérségi kötelékeken alapuló közösséggel” kapcsolatos elképzelés – ha az antropológiai típusban tapasztalható túlságosan drasztikus különbségek nem állják útját – rendkívül könnyen hoz létre közösségi cselekvést, kivált közös politikai fellépést.

3. §. A politikai közösséghez fűződő viszony. „Törzs” és „nép”

A „törzs” kifejezés természetesen ott határolódik el egyértelműen, ahol valamilyen politikai közösség alá tartozik. De ilyenkor ez az elhatárolódás többnyire mesterséges is: a politikai közösség hozza létre mesterségesen. Már az is erre utal, hogy a törzseknek általában kerek száma van: Izrael népe például – mint már említettük – 12 törzsre volt felosztva, de ugyanilyen mesterséges felosztást tükröz a három dór törzs, és a szám szerint különböző többi hellén fülé. Ezeket az egységeket a közösségek újjászervezésekor vagy új közösségek alapításakor mesterségesen újból felosztották, és így a „törzs” itt – jóllehet azonnal magáévá teszi a vérségi köteléken alapuló közösség teljes szimbolikáját, kiváltképpen a törzsi kultuszt – csupán a politikai közösség mesterséges terméke. Még ma is gyakran előfordul, hogy teljesen mesterségesen elhatárolt politikai képződmények sajtóságos – a vérrokonság reakciójához hasonló – közös érzést váltanak ki. Még a legsematikusabban – a szélességi fokok szerint kialakított négyzetekkel – elhatárolt politikai képződményeknek, például az amerikai Unió „államainak” is igen fejlett saját közösségi tudatuk van: nem ritka, hogy New Yorkban élő családok csak azért Richmondba utaznak, hogy a várt gyermek ott szülessen meg, és így „virginiai” legyen. Az ilyen elhatárolódások mesterséges volta mármost bizonyára nem zárja ki, hogy a mesterségesen elhatárolt egységek – például a hellén fülék – eredetileg, valaha, valahol és valamiképpen önállóan léteztek, és a poliszra jellemző módon csak azután osztották fel őket – először persze még nagyon durván –, amikor már politikai szervezetté egyesültek. Ekkor azonban azoknak a törzseknek az állománya, amelyek már a polisz előtt is léteztek (ilyenkor nem „füléknek”, hanem „ethnosznak” nevezték őket), vagy egybeesett a megfelelő politikai közösségekkel, amelyek azután a „poliszban” társultak, vagy – ha nem ez volt a helyzet – a politikailag szervezetlen törzs feltehetően még mindig nagyon sok esetben hitte magát „vérségi alapon szervezett közösségnek”, arra az emlékre támaszkodva, hogy korábban egyszer már volt valamilyen közös politikai fellépése. Pontosan ezek a politikai emlékek jelentették az előzményt a „törzzsel” szemben, még akkor is, ha többnyire csak alkalmi jellegű közös politikai cselekvéshez – egyetlen hódító úthoz, vándorláshoz, vagy a hódítással szembeni védekezéshez, bezárkózáshoz – kapcsolódtak. Az elmondottaknak megfelelően a közös politikai sors ténye – mivel a „törzsi tudatot” elsődlegesen rendszerint a közös politikai sors és nem a „leszármazás” határozza meg – mindenképpen gyakori forrása az „etnikai” összetartozásba vetett hitnek. Persze nem az egyetlen forrása, hiszen a közös „szokásér-

kölcs” a legkülönbözőbb forrásokból eredhet, és végső soron nagyrészt a külső természeti feltételekhez való alkalmazkodásból és a szomszédság körében bevett szokások utánzásából ered. De lényegében a „törzsi tudat” létezése is valami politikai jellegű dologra utal: nevezetesen arra, hogy ha kívülről háború fenyeget, vagy ha a kifelé irányuló harci tevékenység kellő ösztönzést kap, a törzsi tudattal rendelkezők – vagyis az egymást szubjektíve kölcsönösen vérrokonnak, a „törzshöz tartozó társnak” (vagy „néptársnak”) felfogók – körében különösen könnyen létrejön valamilyen közös politikai fellépés. A politikai cselekvésre irányuló akarat tehát adott esetben fölerősödhet, és ez a potenciális fellángolás az egyik – ha nem is az egyetlen – realitás, amely végső soron az egyébként tartalmilag sokjelentésű „törzs” és „nép” fogalom mögött rejtetik. Az ilyen alkalmi politikai cselekvésből minden erre irányuló társulás nélkül is rendkívül könnyen kialakul a néptársak és a törzshöz tartozó társak között a – háborús támadás esetén „erkölcsi” normaként érvényesülő – szolidaritási kötelezettség, melynek megszegése még akkor is Segestes és Inguiomerus nemzetségének sorsát (a nemzetség területéről való kiűzetést) hozza a szóban forgó politikai közösségre, ha a törzsnek semmiféle közös „szerve” nincsen. De az a törzs, amely elérte ezt a fejlődési stádiumot, valóban tartós politikai közösség lett, még akkor is, ha békeidőkben latens – és ennél fogva természetesen labilis – politikai közösség maradt. Ezen a területen még kedvező körülmények között is egészen különösen képlékeny átmenet vezet a pusztán „szokásostól” a megszokotthoz, és ennél fogva ahhoz is, ami „kellő”, amit tenni kell. Mindent egybevetve, az „etnikailag” meghatározott közösségi cselekvésben olyan jelenségeket találunk együtt, amelyeket egy valóban egzakt szociológiai vizsgálatnak – amire itt kísérletet sem teszünk – gondosan külön kellene választania. Egyenként és elkülönítve kellene vizsgálni az olyan jelenségeket, mint amilyen egyfelől a természeti adottságnak, másfelől a tradíció meghatározta „szokáserkölcsöknek” a tényleges, szubjektív hatása, az egyes, eltérő tartalmú „szokáserkölcsök” jelentősége, valamint a korábbi és a mostani nyelvi, vallási, illetve politikai közösség visszahatása a szokáserkölcsök alakulására. Ugyancsak külön kellene tárgyalni azt is, hogy egy-egy ilyen tényező milyen mértékű vonzást, illetve taszítást vált ki, és kiváltképpen azt kellene külön megvizsgálni, hogy kialakul-e a vér szerinti közösségbe, illetve a vér szerinti idegenségbe vetett hit, amelynek azután – a közös szokáserkölcstől vagy a vérrokonokba vetett hit talaján – különféle következményei lehetnek a cselekvésre, a szexuális érintkezésben tapasztalható eltérő viselkedésre, valamint a különböző fajta közösségi cselekvések lehetőségére nézve. Ha mindezt megtennők, minden bizonnyal megszabadulhatnánk az „etnikai” gyűjtőnévvel jelölt fogalomtól, amely a valóban egzakt vizsgálat számára teljesen használhatatlan. Mi azon-

ban nem öncélúan műveljük a szociológiát, és ezért beérjük annyival, hogy röviden utalunk az állítólag teljesen egységes jelenség mögött meghúzódó nagyon szerteágazó problémákra.

Egzakt fogalomalkotás esetén tehát cseppfolyóssá válik az „etnikai” közösség fogalma: szertefoszlik, amint szociológiailag próbáljuk megragadni. Ebben a tekintetben bizonyos fokig megfelel a számunkra a legtöbb patetikus érzéssel megterhelt fogalomnak: a „*nemzet*” fogalmának.

4. §. Nemzeti jelleg és kulturális presztízs

A „nemzeti jelleg” – legalábbis a szokásos „etnikai” értelemben – rendszerint osztozik a „néppel” abban a homályos elképzelésben, hogy csakis valamiféle leszármazási közösség szolgálhat alapul mindannak, amit mint „közöset” érzékelünk. Ez annak ellenére így van, hogy a valóságban nemcsak alkalomadtán, hanem nagyon is gyakran olyan emberek, akik magukat azonos nemzeti jelleg megtestesítőinek tekintik, származás szerint jóval távolabb állnak egymástól, mint az olyanok, akik különböző, esetleg ellenséges nemzeti jelleg hordozói közé sorolják magukat. Nemzeti jellegből fakadó különbségek lehetnek például olyanok között is, akik leszármazás szerint kétségtelenül szoros rokonságban állnak egymással, csak – mint a szerbek és a horvátok – különböző vallási felekezetekhez tartoznak. A „nemzeti” összetartozás létezésébe vetett hit és az erre a hitre épülő közösségi cselekvés reális alapjai nagyon különbözők. Ma – a nyelv körül zajló küzdelmek korában – mindezekelőtt a „nyelvi közösséget” szoktuk az alapjuknak tekinteni. Hogy azután ez az összetartozás a puszta „nyelvi közösségen” túl tartalmilag mit foglal még magában, azt természetesen abból a sajátos célból lehet megtudni, amelyre a közösségi cselekvés irányul, és a nemzet közösségi cselekvésének eredménye csakis az elkülönült *politikai szervezet* lehet. Ma a „nemzeti állam” valójában fogalmilag azonos a nyelvi egység talaján létrejött „állammal”. A valóságban ugyanakkor az ilyen modern – mégpedig az ebben a nyelvi értelemben „nemzeti” alapon szerveződő modern típusú – politikai szervezetek mellett jelentős számban vannak olyanok is, amelyek több nyelvi közösséget fognak át, és ezeknél a politikai érintkezésben többnyire – ha nem is mindig – az egyik nyelvnek kitüntetett szerepe van. De még az egyelőre definiálatlan, ún. „nemzeti érzéshez” sem elegendő a nyelvi közösség. Ezt az imént említett példán kívül az írek, a svájciak és a német ajkú elzásziak esete mutatja, akik nem – vagy legalábbis nem minden tekintetben – érzik magukat ama „nemzet” tagjának, amelynek a nyelvét beszélik. A nyelvi különbségek Ugyanakkor nem is feltétlenül akadályozzák a „nemzeti” közösség érzését:

a németajkú elzásziak annak idején a francia „nemzet” részének érezték, és nagyrészt még mindig annak érzik magukat. De azért nem minden tekintetben : nem ugyanúgy, ahogy a franciául beszélő franciák. Vagyis: a „nemzeti” összetartozásba vetett hit nem mindig egyértelmű: különböző minőségű „fokozatai” vannak. A német-elzásziak esetében a „szokáserkölcseben” és az „érzéki kultúra” részét alkotó egynémely javakban fellelhető közös vonások mellett - amelyekre példának okáért Wittich utalt – politikai emlékek játszottak szerepet abban, hogy igen sokan összetartozást éreztek a franciákkal. Ennek alátámasztására elég végigmenni a kívülállóknak csupán triviális emlékeket ébresztő, ám az elzásziak számára fennkölt emlékeket idéző relikviákban gazdag kolmári múzeumon (vannak itt trikolorok, tűzoltó- és katonai sisakok, Louis Philippe által kibocsátott rendeletek és mindenekelőtt forradalmi relikviák). A közös politikai és közvetve egyben – a tömegek által a feudalizmus megsemmisítésének jelképeként nagyra értékelt – közös társadalmi sors hozta létre ezt a közösséget. E közösség legendái a primitív népek hősi mondáit helyettesítik. A grande Nation volt a felszabadító – felszabadította a közösséget a feudális szolgaság alól – ő volt a „kultúra” megtestesítője, nyelve a tulajdonképpeni „kultúrnyelv” – a német csak a mindennapi életben használt „dialektus” volt –, és így a kultúrnyelvet beszélőkhöz való ragaszkodás a nyelvi közösségen nyugvó közösségi érzéssel láthatóan rokon, de vele mégsem azonos, hanem részleges „kultúrközösségen” és közös politikai emléken nyugvó belső tartást jelent. A felső-sziléziai lengyeleknél tovább egészen a legutóbbi időkig¹ abban az értelemben általában nem volt – legalábbis nem volt jelentős mértékben – elterjedt a tudatos lengyel „nemzeti érzés”, hogy a lényegében a német nyelvi közösség alapján szerveződő porosz politikai szervezettel szembenállónak érezték volna magukat. Lojális, bár passzív „poroszok” voltak – ha mégoly kevésbé voltak is a „Német Birodalom” nemzeti politikai szervezetének fennmaradásában érdekelt „németek” –, és legalábbis a tömegekben nem volt tudatos igény, de még csak erős igény sem, a német ajkú polgártársaktól való elkülönülésre. Itt tehát teljesen hiányzott a nyelvi közösség talaján kibontakozó „nemzeti érzés”, „kultúrközösségről” pedig a kultúra hiányában nem lehet még beszélni. A balti németeknél sem a németekkel mint olyanokkal való nyelvi közösség pozitív értékelésének értelmében vett „nemzeti érzés”, sem a „Német Birodalommal” való politikai egyesülés iránti vágy nem általános, a többségük inkább megvetendőnek találná az ilyesmit¹. Nagyon élesen elkülönülnek viszont a szláv környezettől – beleértve az oroszot is –, részben, mégpedig nagyon nagy részben a „rendi” ellentétek miatt, részben pedig a két fél „szokáserkölcseiben” és a kultúrjawai-

¹ A szöveg az első világháború előtt íródott (a kiadó megjegyzése).

ban tapasztalható ellentétek, a kölcsönös „megértés hiánya”, valamint egymás szokásainak és kultúrájának megvetése miatt. Ugyanakkor az is igaz – és részben ide is tartozik –, hogy többnyire nagyon lojálisak voltak, vazallusi hűséget tanúsítottak az uralkodói házzal szemben, és olyan érdeklődést mutattak az uralkodóház által vezetett politikai közösség hatalmi helyzete iránt – ezt a közösséget a saját köreiből látták el hivatalnokokkal (és utánpótlásáról gazdaságilag is gondoskodtak), mint akármelyik „nemzeti érzéssel bíró orosz”. Itt tehát ugyancsak hiányzik mindaz, amit modern értelemben – a nyelvi vagy akár kulturális orientáció értelmében – „nemzeti érzésnek” nevezhetnénk. Akárcsak a proletársorban élő lengyeleknél, a politikai közösség iránti lojalitás itt is egybeolvadt a politikai közösségen belüli, helyi nyelvi közösségre korlátozott, de a „rendi” hovatarozás által erősen befolyásolt és módosított közösségi érzéssel. Persze rendi értelemben is csak addig létezik valamiféle egység, ameddig az ellentétek is olyan kirívóak, mint amilyenekkel Amerika déli államainak fehér lakosságánál találkozunk. De a belső rendi és osztályellentétek először is eltörpülnek a nyelvi közösséggel szemben érzett közös fenyegetettséghez képest. Végül vannak esetek, amelyekre már az elnevezés sem igazán illik: a svájciak és a belgák, vagy mondjuk a luxemburgiak és a liechtensteiniek esetében a közösségi érzést nemigen nevezhetjük nemzeti érzésnek. Nem a politikai szervezet mérete – „kicsisége” – a mérvadó, amikor fenntartásaink vannak a „nemzet” szó alkalmazásával szemben: a hollandokat minden további nélkül „nemzetnek” tekintjük. Inkább az készlet önkéntelenül is meggondolásra bennünket, hogy ezek a „semlegesített” politikai közösségek tudatosan lemondtak a „hatalomról”. Ha azt értjük nyelvi vagy kulturális közösségen, hogy közösek az irodalmi vagy művészi kultúrájuk, akkor a svájciak nem alkotnak külön „nemzetet”. A svájciaknál ennek ellenére – és az újabban felmerülő valamennyi lazaság ellenére is – erős közösségi érzés tapasztalható. Ezt azonban nemcsak a politikai közösséggel szembeni lojalitás motiválja, hanem a „szokáserkölcsök” sajátossága is: bármi legyen is az objektív tényállás, szubjektíve messzemenően közösnek érzékelik, és csak a külön állami lét által látják garantálhatónak a szokáserkölcöket, mivel nagyon erősen meghatározzák őket a társadalmi struktúra olyan ellentétei – példának okáért a Németországgal, de általában minden „nagy” és ennél fogva katonai jellegű politika képződménnyel szembeni ellentétek –, amelyek következményekkel járnak a belső hatalmi struktúra jellegére nézve. Azt a lojalitást, amellyel ma a kanadai franciák az angol politikai közösség iránt viseltetnek, elsősorban szintén az ellenszenv – a szomszédos amerikai Unióbeli gazdasági és társadalmi struktúra viszonyaival, valamint az ottani szokáserkölcsekkel szembeni ellenszenv – határozza meg. Az ellenszenves struktúrákkal és szokásokkal szemben a Kanadához tartozást a

sajátos hagyományok garanciájaként értékelik. Az eseteket könnyen sorolhatnánk tovább, és ha egzakt szociológiai vizsgálatra törekednénk, föl is kellene sorolnunk még további eseteket. Példáink mutatják, hogy a „nemzeti” gyűjtőnévvel összefoglalt közösségi érzések nem egyértelmű dolgot, hanem valami olyasmit jelölnek, ami nagyon különböző forrásokból táplálkozhat. Ezekben az érzésekben a társadalmi és gazdasági tagolódásban és a belső hatalmi struktúrában meglévő különbségek – a „szokáserkölcökre” gyakorolt befolyásukkal együtt – szerepet játszhatnak, de nem feltétlenül játszanak szerepet, hiszen a Német Birodalmon belül annyira különbözők voltak a szokások, amennyire csak lehettek. Forrása lehet ezeknek az érzéseknek továbbá a közös politikai emlék, a felekezeti, valamint nyelvi közösség és végül természetesen a fajra jellemző testalkat, a külső megjelenés is. Ez utóbbi gyakran sajátos módon játszik szerepet. Az Egyesült Államokban a fehéreket – ha az ő oldalukról nézzük – aligha köti össze valamiféle közös „nemzeti érzés” a feketékkel, a feketéknek viszont volt és van is amerikai „nemzeti érzésük”, legalábbis abban az értelemben, hogy kikövetelték maguknak a hozzá való jogot. És még azt is le kell szögezni, hogy ha például a svájciak öntudatosan büszkéek sajátosságaikra, és készek fenntartás nélkül síkraszállni értük, akkor az sem minőségileg nem másféle, sem mennyiségileg nem kevesebb – nem kevésbé elterjedt a köreikben –, mintha ugyanezt valamilyen számszerűen „nagy” és „hatalomra” beállított „nemzetnél” tapasztaljuk. A „nemzet” fogalmánál minduntalan kénytelenek vagyunk a politikai „hatalomhoz” fűződő kapcsolatra hagyatkozni. Azt kell tehát mondanunk, hogy a „nemzeti” – ha egyáltalán valami egységes dolgot jelöl –, nyilvánvalóan egy sajátos fajta pátosz, amely a nyelvi vagy felekezeti közösségük, közös szokáserkölcösük vagy közös sorsuk folytán összetartozó emberek csoportjainál összefonódik egy olyan hatalmi képződmény – egy már meglévő, vagy egy általuk kívánt politikai szervezet – gondolatával, amely az ő sajátjuk. És minél nagyobb hangsúlyt helyeznek a „hatalomra”, annál jellemzőbb ez az összefonódás. Az a fennkölt büszkeség, amellyel a közösség tagjai a közösség mint olyan által birtokolt politikai hatalom iránt viseltetnek – vagy az a patetikus vágyódás, amelyet a közösség egyelőre csak elvontan létező politikai „hatalma” iránt éreznek – nem függ a közösség nagyságától. Az ilyen érzések egy számszerűen „kis” közösségben – amilyen a mai magyarok, csehek vagy görögök nyelvi közössége – akár jóval elterjedtebbek is lehetnek, mint egy másik, minőségileg ugyanolyan, de számszerűen jóval nagyobb [közösségben], például a másfél évszázaddal korábbi német közösségben, amely akkoriban lényegében ugyancsak nyelvi közösség volt, de nem formált igényt semmiféle „nemzeti” hatalomra.